

Janina Florczykiewicz

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Myśl pedagogiczna Jana Amosa Komeńskiego jako podłoże rozwoju humanistycznej orientacji w wychowaniu¹

The pedagogical thought of John Amos Comenius as the basis for the development of the humanistic orientation in education

Streszczenie

Humanistyczna orientacja pedagogiki zaznaczyła się na przełomie XIX i XX w. w założeniach koncepcji rozwijanych w ramach nurtu Nowego Wychowania oraz pedagogikach antyautorytarnej czy personalistycznej. Jej egzemplifikacją jest pedagogika humanistyczna, w której za główny cel oddziaływań przyjmuje się dobro wychowanka. Założenia humanistyczne leżą u podstaw współcześnie realizowanych pedagogii, ich istotność stała się bodźcem do określenia ich korzeni. Podstaw pedagogiki humanistycznej zwykło doszukiwać się w myśli filozoficznej Kanta, natomiast zamierzeniem autorki było sięgnięcie wstecz, do pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego, uważanego za twórcę naukowych podwalin pedagogiki, i wskazanie w niej idei humanistycznych. W tym celu dokonano rekonstrukcji myśli pedagogicznej Komeńskiego pod kątem treści humanistycznych, a następnie poddano ją interpretacji w kontekście założeń pedagogiki humanistycznej. Pozwoliło to na wskazanie analogii przyjmowanych w obu pedagogikach.

Słowa kluczowe: Jan Amos Komeński, humanistyczna orientacja pedagogiki, „Nowe Wychowanie”, myśl humanistyczna w pedagogice Komeńskiego, idee humanistyczne w myśli Komeńskiego

Abstract

The humanistic orientation of pedagogy was emphasized at the turn of 19th and 20th centuries in the assumptions of concepts developed within the framework of the New School as well as in anti authoritarian or personalistic pedagogies, its exemplification is humanistic pedagogy, in which the main purpose of impacts is the interest of the pupil. Humanistic assumptions are the basis for pedagogies implemented contemporarily. Significance of humanistic assumptions became an impetus for defining their roots. The foundations of humanistic pedagogy are usually found in Kant's philosophical thought, while the intention of the author was to reach back to the pedagogy of John Amos Comenius, regarded as the creator of scientific foundation of pedagogical thought, and to extract a humanistic idea therefrom. For that purpose, pedagogical thought of Comenius was reconstructed for humanistic content and next interpreted in the context of assumptions of humanistic pedagogy. This allowed for indicating analogies between assumptions present in both pedagogies.

Keywords: John Amos Comenius, the humanistic orientation of pedagogy, „New Education”, humanistic ideas in Comenius' thought

¹ Wyniki badań zrealizowane w ramach tematu badawczego nr 381/14/S zostały sfinansowane z dotacji na naukę, przyznanej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Punktem wyjścia dla podjętych rozważań stało się stwierdzenie Sławomira Sztobryna (2003), że Nowe Wychowanie „było pierwszą realną próbą wprowadzenia w życie idei *Pampaedii* J.A. Komeńskiego” (Sztobryn, 2003: 286). Wśród prekursorskich aspektów zawartych w myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego znajdują się poglądy, które można uznać za podwaliny kształtującej się na przełomie XIX i XX wieku humanistycznej orientacji pedagogiki reprezentowanej m.in. w koncepcjach rozwijanych na gruncie nurtu Nowego Wychowania, w pedagogice radykalnego humanizmu reprezentowanej przez Ericha Fromma czy pedagogice antyautorytarnej². Przedmiotem prezentowanych tu rozważań jest ich wskazanie i odniesienie do założeń pedagogiki humanistycznej rozwijanej na przełomie XIX i XX wieku.

W pedagogice humanistycznej centralną kategorią odniesienia uczyniono podmiotowość dziecka (Zarzecki 2012: 30). Przyjęto, że naczelną wartością jest człowiek i jego dobro pojmowane zarówno w aspekcie indywidualnym, jak i kolektywnym co, jak zauważa Jan Ratajczak (2009), określa imperatyw jednocześnie realizowania dobra indywidualnego i społecznego, „tzn. że nie można realizować dobra społecznego kosztem dobra jednostki i odwrotnie – dobra jednostki, kosztem dobra społecznego (które jest wszak zbiorem jednostek)” (Ratajczak, 2009: 129).

Humaniści utożsamiają dobro człowieka z osiągnięciem szczęścia (byciem szczęśliwym). Jego źródłem jest realizacja osobowych potencji, którą zapewnia rozwój podmiotowy, stąd kluczową rekomendacją sformułowaną dla praktyki jest wszechstronny rozwój osobowości jednostki. Dla humanistów oznacza on rozwój potencjału ludzkiego rozumiany jako realizacja natury ludzkiej wyznaczanej przez rozum i dążenie do dobra. Przekonania te wynikają z założenia o istnieniu w człowieku potencji samorozwojowych, które inicjują rozwój umysłu oraz zdolności do miłości, samostanowienia (tendencji do autonomii) i samorealizacji (Śliwerski, 2015: 265-266).

Odniesienia do tych założeń humanistycznych możemy odnaleźć w „*Pampaedii*” Komeńskiego, ich zapowiedź znajdujemy już w opisie zawartości dzieła, którą, jak wskazuje Bogdan Suchodolski we wstępie do polskiego jej wydania, określa długi jego podtytuł: „Wszechoświecenie (*Pampaedia*) gdzie się rozważa powszechne pielęgnowanie zdatności ludzkich oraz zaprowadzenie takiego ładu w pracach wykonywanych w ciągu całego życia, ażeby umysł ludzki, przyjemnie się trudząc we wszystkich przeżywanych latach, mógł się stać ogrodem rozkoszy. Będzie też mowa o niewątpliwie skutecznych działaniach podejmowanych dla osiągnięcia tego wzniesłego celu” (Suchodolski, 1973: 3).

² Beatrix i Burkhard Bierhoffowie podjęli badania porównujące pedagogikę krytyczną E. Fromma z antypedagogiką, wskazując na wspólne założenie, związane z negacją praktyk wychowawczych, przy czym antypedagogika neguje wychowanie, proponując jego wyeliminowanie z życia społecznego, natomiast Fromm postuluje wyeliminowanie praktyk manipulacyjnych z wychowania (które odróżnia od wychowania), wskazując na negatywne skutki w postaci ukształtowania postawy życiowej „mieć” (podaje za: Śliwerski, 2015: 270-271).

Wysuwany przez humanistów postulat wszechstronnego rozwoju odnajdujemy w poglądach Komeńskiego odnoszących się do kształcenia człowieka. Jego odpowiednikiem jest postulat kształcenia całościowego, zgodnego z naturą ludzką: „kształcić należy nie jakąś część człowieka, lecz jego całego we wszystkim, co stanowi naturę ludzką” (Komeński, 1973: 30). Komeński zaleca aby „wszyscy uczyli się wszystkiego i całkowicie” (tamże: 9). Mówiąc „wszyscy”, ma na myśli „narody, stany, rodziny, osoby bez pominięcia kogokolwiek” (tamże: 11). Z kolei „wszystko” oznacza „to, co może człowieka uczynić mądrym i szczęśliwym” i obejmuje: zdolność przewidywania przyszłości, rozsądek w działaniu i decydowaniu, działanie zgodne, bez stosowania przymusu i harmonię działania³. Tak więc wszyscy ludzie powinni być „wszystkowiedzący (pansophoi), to jest: (1) rozumiejący wewnętrzne składniki zarówno rzeczy, jak myśli i mowy, (2) a także wszelkiego działania (własnego i innych ludzi) granice, środki i sposoby postępowania, (3) oraz umiejący we wszystkich rozproszonych i wzajemnie zachodzących na siebie działaniach (jak również w myśleniu czy mówieniu) rozróżnić to, co istotne, od tego co przypadkowe, i to, co obojętne, od tego, co szkodliwe. A w następstwie zwracać uwagę na bezdroża w myśleniu, mowie i działaniu własnym i innych ludzi i umieć zawsze i w każdej sytuacji powracać na właściwą drogę.” (Komeński, 1973: 13). Z opisu tego wyłania się obraz człowieka kierującego się w działaniach mądrością wynikającą ze zrozumienia złożoności świata i występujących w nim zależności, również w interakcjach społecznych, ukierunkowanego na samorealizację (osiągnięcie mądrości i szczęścia), prospołecznego, tj. kierującego się zasadą miłości do drugiego człowieka, nawiązującego konstruktywne relacje społeczne i czerpiącego z nich radość. Transponując ten obraz na poglądy Fromma, dotyczące efektów proponowanego przez niego wychowania humanistycznego, dostrzega się analogię w zakresie: 1) podmiotowego ukierunkowania jednostki na „być”, tj. czerpania radości z rozwijania siebie, osobowych potencji twórczych oraz relacji z innymi, opartych na pozytywnym nastawieniu (miłości) do drugiego człowieka i chęci dzielenia się z nim, 2) pracy nad sobą w kierunku redukcji popędów skierowanych przeciwko ludziom, tj. narcyzmu, chciwości, nienawiści (Fromm, 1989: 111; za: Śliwerski, 2015: 268).

Wskazywane przez Komeńskiego kierunki rozwoju człowieka w znacznym zakresie odpowiadają koncepcji kształtowania jednostki samorealizującej się. Zgodnie z założeniami humanistycznymi samorealizacja jest równoważna z osiągnięciem takiego poziomu rozwoju jednostki, w którym jej działania są zwrócone na realizację osobowych potencji – jednostka jest ich w pełni świadoma i czerpie radość z ich realizacji (realizacji siebie). Jest motywowana wewnętrznie potrzebą wzrostu. Samorealizacja jest równoznaczna z optymalnym funkcjonowaniem jednostki, tj. procesem, w którym realizacja przedsięwzięć wyzwala potencje podmiotu (zob. Florczykiewicz, 2013: 126), pozwala na odczucie pełni

³ Wyjaśniając pojęcie „wszystko”, Komeński odwołuje się do poglądów Salomona (Ks. przyp. 30, w. 25- 28).

egzystencji, utożsamianej z arystotelesowską kategorią eudajmonii⁴ (por. Florczykiewicz: 2013). Optymalne funkcjonowanie jest traktowane jak stan integracji psychiki, w tym integracji ze światem zewnętrznym (Drat-Ruszczak, 2000). Oznacza najwyższy stopień przystosowania, jednostka nie ma poczucia żadnych konieczności, w pełni akceptuje siebie i ufa sobie – jest ukierunkowana na rozwój (por. Florczykiewicz, 2013: 127). Doświadczający jej człowiek jest życzliwy wobec innych, cechuje go niezłośliwe poczucie humoru i nie jest zdolny do czynienia zła. Postulaty samorealizacji nakładają się na ideę subiektywizmu w wychowaniu, którego wkład w teorię wychowania obejmuje zwrócenie uwagi na indywidualność i niepowtarzalność jednostki ludzkiej, co stało się przyczynkiem do wypracowania obecnej powszechnie we współczesnych pedagogiach dyrektywy rozwijania samowiedzy.

Rozważając analogię w zakresie postulatu ukierunkowania wychowania na wszechstronny rozwój podmiotowy, należy zaznaczyć, że Komeński formułuje je na podstawie odmiennych niż humaniści pobudek – poglądy Komeńskiego mają podłoże religijne, celem ostatecznym postulowanych stanów i działań jest upodobnianie się do Boga: „Skoro bowiem wszyscy zostali stworzeni na podobieństwo najwyższej mądrości Boga, należy dołożyć wysiłku, aby obraz odwzorowujący odpowiadał wzorcowi” (Komeński, 1973: 17), ponadto celem przyświecającym wychowaniu, rozumianemu w kategoriach powszechnego kształcenia, jest „wyplenienie z rodzaju naszego głupoty” (Komeński, 1973: 11). Z kolei pedagogika humanistyczna koncentruje się na kategorii dobra człowieka, przynajmniej jej status nadrzędnego celu oddziaływań.

Kolejny pogląd odnajdywany w pedagogice humanistycznej dotyczy natury człowieka. Komeński uważa, że istotą człowieczeństwa jest dążenie do osiągnięcia doskonałości (1973: 35), na które pozwala określony sposób życia, obejmujący między innymi: troskę o zdrowie, poznawanie wszystkiego za pomocą zmysłów, rozumu i wiary, umiejętność trafnego wyboru, ukierunkowanie na pracę pozwalającą na zapewnienie bytu, łagodność obyczajów (s. 35-37). Owo wrodzone dążenie do doskonałości oddaje w pewnym sensie podkreślane przez humanistów wrodzone ukierunkowanie na samorealizację, rozumianą jako realizację podmiotowych potencji (Maslow, 2006; Rogers, 2002), przy czym za odpowiedniki tych potencji można uznać „zdatności ludzkie”, o których mówi Komeński (1973: 3).

Wynikiem opisanej wyżej organizacji wychowania wyłaniającej się z postulatów Komeńskiego jest utopijny stan optymalnego funkcjonowania społecznego, co wyraził w słowach: „Jeśli bowiem tego wszystkiego wszyscy całkowicie się nauczą, wszyscy staną się pod każdym względem mędrkami, a świat będzie pełen porządku, światła i pokoju” (Komeński, 1973: 13). Ta wizja wskazująca na „ogród rozkoszy”, rozumiany jako stan harmonii odczuwany wskutek osiągnięcia „wszechstronnej kultury duchowej” (Komeński, 1973: 9-10),

⁴ Eudajmonia według Arystotelesa (2007) to „życie dobrami, polegające na rozwijaniu cnót” (Florczykiewicz, 2013: 113), co oznacza specyficzne odczucie zadowolenia, równoważne z osiągnięciem stanu umysłu, w którym jednostka ma poczucie realizacji celów zgodnych z osobistymi przekonaniami i wartościami (zob. Florczykiewicz, 2013: 127).

daje się rozważać w kategoriach wskazywanej przez humanistów osobowości w pełni funkcjonującej, czyli samorealizującej się. Zadaniem Komeńskiego wrodzone dążenie do harmonii ze światem motywuje działanie człowieka: „człowiek znajduje upodobanie w harmonii i gorliwie jej szuka” (Komeński, 1956: 51). Należy dodać, że integracja człowieka ze światem zewnętrznym współcześnie jest wskazywana jako warunek optymalnego funkcjonowania.

Ważnym postulatem pedagogiki humanistycznej jest autonomia jednostki. Przyjmuje się w nim, że istotą wychowania jest autokreacja, wolność i twórczość. Pedagogika humanistyczna rekomenduje niedyrektywne metody wychowania, postulując odejście od przymusu i manipulacji. Zakłada się, że wychowanie przebiega w interakcji: jednostka – otoczenie, stąd rolę pedagogów jest odpowiednia organizacja środowiska, tj. wyposażenie go w elementy korzystne wychowawczo, przy jednoczesnym usuwaniu elementów szkodliwych. Efektywność wychowania mierzona jest poziomem inkulturacji (aktywnego uczestnictwa w kulturze), socjalizacji i aktywności skierowanej na samorozwój. Wymienione idee znalazły wyraz w poglądach głoszonych w ramach ruchu Nowego Wychowania⁵, które odwołując się do idei pajsocentryzmu, postulowały oparcie wychowania na naturalnych siłach tkwiących w dziecku (Sztobryn, 2003: 285), rezygnując z przymusu i indoktrynacji.

Odwołania Komeńskiego do samorozwoju można upatrywać w przekonaniu o wrodzonej zdolności człowieka do samodoskonalenia: „natura ludzka, ponieważ w całości jest aktywna, dokądkolwiek się zwróci, cała się poddaje temu kierunkowi; jest więc zdolna do kształtowania siebie” (Komeński, 1973: 22). Uzależniając aktywizację zdolności do samodoskonalenia od dostarczenia wiedzy o jego sposobach, nawiązuje Komeński do roli pedagoga. Jego zadaniem jest kształcić ludzi w człowieczeństwie, które określa poprzez dwanaście dążeń; są to dążenia do: bycia, odczuwania siły, świadomości otoczenia, rozumienia, wolności, bycia aktywnym, posiadania i bezpiecznego użytkowania posiadanych rzeczy i zdolności, bycia szanowanym, dzielenia się wiedzą z innymi, uzyskania życzliwości i miłości innych ludzi, uzyskania przychylności Boga (Komeński, 1973: 33-34). Ideę autonomii możemy odnaleźć w wielu wersach *Pampaedii*, jednak o ile humaniści postrzegają ją jako uprawnienie wychowanka do kierowania się własną wiedzą i dokonywania samodzielnych wyborów, o tyle Komeński postrzega ją jako rezultat wychowania równoznaczny z osiągnięciem określonej wiedzy – Prawdy, czyli wykształcenia w pełni, które zapobiega wykolejeniom i innym kłęskom doświadczanym przez człowieka: „W pełni – to jest aż do osiągnięcia Prawdy, dzięki której każdy prawidłowo wykształcony człowiek znajdzie się poza niebezpieczeństwem pomyłek i błędzenia, krocząc prostą i właściwą drogą. Dziś bowiem niewielu śmiertelnych wspiera się na własnych lub rzeczowych podstawach, większość idzie za tępych popędem, a inni stosują się do cudzych upodobań” (Komeński, 1973: 12). Wypowiedź ta pokazuje, że autonomia jest utożsamiana przez Komeńskiego jedynie z samodzielnością

⁵ W Stanach Zjednoczonych ruch ten określano mianem progresywizmu, w Europie „szkoła nowa”, szkoła twórcza”, w Rosji „swobodne wychowanie” (por. Sztobryn 2003: 281).

dokonywania wyborów, która zapewnia kierowanie się wpojonymi człowiekowi wartościami. Pogląd ten tylko w wąskim zakresie pokrywa się z głoszoną przez humanistów ideą autonomii człowieka, która oprócz umożliwienia samodzielności wyboru, połączonego z negacją przymusu pedagogicznego, obejmuje niedyrektywność w zakresie treści, wartości, poglądów. Autonomia jest postrzegana w różny sposób, na przykład w pedagogice antyautorytarnej oznacza pełną niezależność jednostki od wszelkich wpływów zewnętrznych – Neill podkreślał prawo dziecka do własnego rozwoju, pisząc o założeniach jego pedagogii: „zabraliśmy się do stworzenia szkoły, w której dzieci miałyby wolność bycia sobą. W tym celu musieliśmy zrezygnować z wszelkiej dyscypliny, wszelkiego pouczenia, udzielania rad, wszelkich nauk moralnych i religijnych pouczeń” (Neill, 1994: 31). Autonomia oznaczała dla niego prawo do samostanowienia, wolność, która dawała prawo do zachowań przynoszących radość jednostce, przy zastrzeżeniu, że nie ograniczają one wolności innych ludzi. Frommowskie rozumienie autonomii zostało wyjaśnione poprzez wskazanie powinności nauczyciela, który nie powinien dążyć do wywierania wpływu na rozwój wychowanków, ale ukazywać im te możliwości w sposób prawdziwy (za: Śliwerski, 2015: 265). Główna różnica w pojmowaniu autonomii przez Komeńskiego i pedagogów o poglądach humanistycznych dotyczy źródeł wiedzy. Komeński nie był zwolennikiem subiektywizmu w nauczaniu, postulował pełną kontrolę jego treści. Zakładał, że nauczanie ma być prowadzone i kontrolowane z zewnątrz: „Każdą rzecz należy przysposobić do jej celów i człowieka również” (Komeński, 1973: 25), „zaleca [się] aby wszystkich ludzi bez wyjątku kształcić w człowieczeństwie” (s. 25); „stałe konieczne jest prowadzenie za rękę. Żadne wstępne próby nie mogą odbywać się bez obecności kierownika, bo uczeń niedoświadczony, stawiający pierwsze kroki, łatwo zbłądzi nawet na gładkiej drodze. A zbłądzenie zawsze pociąga z sobą, jeśli nie niebezpieczeństwo, to trud powracania do miejsca, gdzie błąd popełniono” (Komeński, 1973:121). W dowolności doboru treści przez jednostkę upatrywał niebezpieczeństwa zejścia na niewłaściwą drogę: „Umysł bowiem jest dociekliwy, a jeśli nie da mu się zajęcia przez podsuniecie tego, co prawdziwe i co go właściwie ukształtuje, sam sobie, na własną rękę każdy będzie tworzył jakieś złudy, którymi będzie się zabawiał w najdziwniejszy nawet sposób. Wola, jeśli się jej nie skieruje na rzeczy naprawdę prawdziwe i dobre, aby się nimi z korzyścią własną radowała, sama siebie zniszczy, przyswajając sobie to, co najbardziej fałszywe, i zamiast pożytecznymi rzeczami zabawiają się szkodliwymi” (Komeński, 1973: 17). Wiedza wskazywana jako konieczna do przekazania człowiekowi jest określana przez autora *pansofiq*. Stanowi swoiste kompendium wiedzy o rzeczywistości (wszechwiedzę) i obejmuje naukę o: bycie, historycznym rozwoju społeczeństwa oraz teorii rozwoju społecznego (Sztobryn, 2012: 261-262).

Wspomniana idea oparcia wychowania na autokreacji, wolności i twórczości zaowocowała ważnymi dyrektywami dla praktyki pedagogicznej. Koncepcje tworzone na gruncie Nowego Wychowania, odwołując się do różnic indywidualnych, postulowały uwzględnienie ich w procesie wychowania,

wskazując na konieczność dostosowania wychowania do potrzeb konkretnej jednostki poprzez zapewnienie dziecku swobody w eksploracji rzeczywistości⁶. John Dewey wskazywał na rozwijanie postawy twórczej, obejmującej potrzebę samodzielnej eksploracji środowiska, która motywuje do aktywności „badawczej” (Dewey, 1972).

Z przedstawionych założeń wynikały postulaty oparcia procesu nauczania i wychowania na doświadczeniu zmysłowym oraz swobodnego rozwijania aktywności dziecka i jego ciekawości poznawczej. Odnajdujemy je także wśród założeń sformułowanych przez Komeńskiego, który zachęcał, aby „nakłaniać ludzi do poznawania wielu rzeczy (aby wchłaniali, co tylko się da wchłonąć za pomocą zmysłów, rozumu, wiary), aby mogli uniknąć rozdźwięku w umyśle, a w konsekwencji także w woli i działaniu, który powstaje z niezajomości rzeczy potrzebnych” (Komeński, 1973: 36). Ciekawość świata uznawał za naturalną skłonność człowieka, która pozwala na dostrzeganie rzeczy, dlatego jej rozwój postulował w opracowanej przez siebie metodzie nauczania pogładowego.

Charakterystyczny dla poglądów wspomnianego wyżej Deweya jest postulat aktywizmu, wyrażony w zasadzie uczenia przez działanie, opartej na założeniu, że dziecko powinno stać się aktywnym podmiotem w poznawaniu (Dewey, 1972), zaś narzędziem poznania powinno być doświadczenie (pogląd ten jest prezentowany w wielu humanistycznie zorientowanych poglądach, m.in. pragmatyzmie W. Jamesa; funkcjonalizmie E. Claparede’a czy koncepcjach O. Decroly, M. Montessori). Odwołania do aktywizmu znajdujemy również u Komeńskiego, który nawiązuje do wrodzonej człowiekowi potrzeby działania: „natura ludzka (...) w całości jest aktywna, dokądkolwiek się zwróci, cała się poddaje temu kierunkowi; jest więc zdolna do kształtowania siebie” (Komeński, 1973: 22). Różnice poglądów wynikają z podejścia do wiedzy – dla Komeńskiego jest ona z góry określona, zaś pragmatyści negowali istnienie obiektywnej wiedzy, niezależnej od człowieka, ich zdaniem wiedza jest tworzona w konkretnym czasie i działaniu i wynika z doświadczenia człowieka (Melosik, 2003: 310).

Ważnym aspektem humanistycznego podejścia do wychowania jest kształtowanie tożsamości. Zdaniem Fromma wychowanie ma pomóc człowiekowi w odnalezieniu jego „ja”, identyfikacji tożsamości, stąd ważnym jego kierunkiem powinno być samopoznanie, które konstytuuje samowiedzę człowieka. Samowiedza jest poznawczą reprezentacją „ja”, która odzwierciedla system postaw odnoszących się do siebie, formułowanych w dwóch perspektywach – podmiotowej, powiązanej z subiektywną oceną siebie przez jednostkę, oraz przedmiotowej, formułowanej w odniesieniu do informacji o „ja” uzyskanych od tzw. znaczących innych (E.T. Higgins, 1990, za: Bąk 2002). W myśl poglądów humanistycznych efektem samowiedzy jest rozumienie rzeczywistości podmiotowej i społecznej i zachodzących w niej procesów, które pozwala na

⁶ Swobodna eksploracja otoczenia wynika z idei aktywizmu promowanej między innymi przez J. Deweya, który „zdefiniował wychowanie jako proces aktywnego wrastania jednostki w społeczną świadomość gatunku” (Sztobrym, 2003: 286).

pokonywanie trudności, rozwiązywanie konfliktów i nawiązywanie poprawnych relacji społecznych. U Komeńskiego samopoznanie zostało wpisane w ideę wszechwiedzy – „wszechwiedzący to jest: 1) rozumiejący wewnętrzne składniki, zarówno rzeczy, jak myśli i mowy, 2) a także wszelkiego działania (własnego i innych ludzi) granice, środki i sposoby postępowania, 3) oraz umiejący we wszystkich rozproszonych i wzajemnie zachodzących na siebie działaniach rozróżnić to, co istotne, od tego co przypadkowe, i to co obojętne, od tego, co szkodliwe” (Komeński, 1973: 15). Należy dodać za Barbarą Sitarską (2015), że dla Komeńskiego wiedza o sobie stawiała się częścią wiedzy o świecie: „W procesie wychowania »całość człowieka« kształtuje się przez »całość świata«” (Sitarska, 2015: 146).

Samowiedza jest dla Komeńskiego jednym z efektów samokształcenia (samowychowania), który wynika z potrzeby dotarcia do wiedzy (Komeński, 1956: 46) oraz orientacji człowieka na poznawanie świata, którą humaniści nazywają aktywnością poznawczą: „oczy, uszy, dotyk i sam umysł zawsze są w poszukiwaniu pokarmu, zawsze też dają się kędyś na zewnątrz ponosić i nie ma dla natury pełnej życia rzeczy nieznośniejszej niż beczyność i odrętwienie” (Komeński, 1956: 46). Samokształcenie zawsze w jakimś zakresie towarzyszy kształceniu, będąc najczęściej wynikiem odczucia niedoboru, niedopowiedzenia – Komeński zwrócił na to uwagę w słowach: „Przykłady samouków dowodzą jak najdobitniej, że człowiek za przewodnictwem natury może dotrzeć wszędzie. Bo niejedni mając siebie za nauczycieli lub [...] w dębach i bukach znajdując mistrzów [...] większe poczynili postępy niż inni przy wytężonym kształceniu ich przez profesorów” (Komeński, 1956: 46-47). Drogą do uzyskania samowiedzy jest, zdaniem autora, oparcie się na własnym doświadczeniu poprzez refleksyjną postawę wobec życia i analizę doświadczeń (Florczykiewicz, 2016). Z samopoznaniem wiązał Komeński rozwój człowieczeństwa, w tym rozwój moralności (Suchodolski, 1973: XLII-XLIII), wskazując na jego źródło w aktywizmie, tj. wrodzonej potrzebie działania.

Podsumowanie

Zawarta w tytule tekstu teza, sugerująca jakoby myśl Jana Amosa Komeńskiego stanowiła grunt dla późniejszego rozwoju pedagogiki humanistycznej, jest nieco przewrotna, bowiem żaden z twórców koncepcji humanistycznych nie odwołuje się wprost do myśli Komeńskiego, ponadto początków naukowej pedagogiki humanistycznej upatruje się w myśli Kanta (Zieliński, 2014). Niemniej analiza dzieł Komeńskiego w perspektywie założeń humanistycznych formułowanych na przełomie XIX i XX wieku ujawnia istnienie pewnych analogii głoszonych poglądów. Ich źródłem jest przede wszystkim zakres zagadnień, które w czasach Komeńskiego cechowało olbrzymie nowatorstwo. Należy przy tym zaznaczyć, że w ich rozumieniu zaznaczyły się daleko idące różnice. W kręgu tych zagadnień znalazły się idee: 1) ukierunkowania wychowania na wszechstronny rozwój jednostki, 2) autonomii w wychowaniu, 3) dążenia do samowiedzy,

4) samorealizacji, 5) aktywizmu. Recepcja myśli Komeńskiego w nawiązaniu do późniejszych postulatów humanistycznych nie tylko ujawnia głęboki humanizm przenikający jego pedagogikę, ale też wskazuje na ciągłość jego idei w czasie.

Bibliografia

- Bąk Waclaw, *E. Tory Higginsa teoria rozbieżności ja*, „Przegląd Psychologiczny”, 2002, 45, I.
- Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, Warszawa 2007.
- Dewey John, *Demokracja i wychowanie. Wprowadzenie do filozofii wychowania*, Wrocław 1972.
- Drat-Ruszczak Krystyna, *Teorie osobowości – podejście psychodynamiczne i humanistyczne*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, *Psychologia ogólna*, Gdańsk 2000.
- Florczykiewicz Janina, *Terapia przez kreację plastyczną w resocjalizacji recydywistów penitencjarnych*, Kraków 2013.
- Florczykiewicz Janina, *Drogi prowadzące do wiedzy o człowieku i otaczającym go świecie w twórczości Jana Amosa Komeńskiego*, [w:] B. Sitarska (red.), *Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne*, seria Pedagogika, t. 3, *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, Siedlce 2016.
- Fromm Erich, *Mieć czy być?*, Warszawa 1989.
- Higgins E. Tory, *Personality, social psychology, and person-situation relations: Standards activation as a common language*. [w:] L.A. Pervin (red.), *Handbook of personality. Theory and research*, New York-London 1990.
- Komeński Jan Amos *Pampaedia*, Warszawa 1973.
- Komeński Jan Amos, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.
- Maslow Abraham, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 2006.
- Melosik Zbyszko, *Pedagogika pragmatyzmu*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2003.
- Neill Aleksander Sutherland, *Nowa Summerhill*, Poznań 1994.
- Ratajczak Jan, *Dzielenie się wiedzą w pedagogice humanistycznej*. Humanistyczne forum, „PERSPECTIVA, Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2009, rok VIII, nr 2 (15).
<http://perspectiva.pl/pdf/p15/11RATAJCZAK.pdf> [dostęp: 08.07.2017]
- Ploch Leszek, *Edukacja do działań twórczych osób z niepełnosprawnością w poglądach Jana Amosa Komeńskiego*, [w:] B. Sitarska (red.), *Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne*, seria Pedagogika, t. 2, *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, Siedlce 2015.
- Rogers Carl R., *O stawianiu się osobą*, Poznań 2002.
- Salomon, Ks. przyp. 30, w. 25-28.
- Sitarska Barbara, *Droga człowieka do poznania siebie w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego*, [w:] B. Sitarska (red.), *Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne*, seria Pedagogika, t. 2, *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, Siedlce 2015.

- Sitarska Barbara, *Wolność, odpowiedzialność i tożsamość w poglądach Jana Amosa Komeńskiego*, [w:] B. Sitarska (red.), *Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne*, seria Pedagogika, t. 1, *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, Siedlce 2014.
- Suchodolski Bogdan, *Wstęp*, [w:] Jan Amos Komeński, *Pampaedia*, Warszawa 1973.
- Sztobryn Sławomir, *Pedagogika Nowego Wychowania*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2003.
- Sztobryn Sławomir, *Polska komeniologia we współczesnych bibliotekach elektronicznych*, [w:] B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński a Europa XVII wieku*, *Studia Comeniana Sedlcensia*, tom IV, Siedlce 2012.
- Śliwerski Bogusław, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2015.
- Zarzecki Leon, *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*, Jelenia Góra 2012.
- Zieliński Paweł, *Kantowskie inspiracje pedagogiki humanistycznej*, „Rocznik Polsko-Ukraiński” 2014, t. XVI.